

блем у том смислу, чини се, ипак представља недостатак релевантне међународне праксе у овој области.

Похвале треба превасходно упутити приступу којим су се Куманс и Каминга послужили приликом уређивања зборника. Свако питање, а поготово ново и недовољно истражено, вапи за сагледавањем из различитих углова, не само апологетским већ и често вреднијим критичким размишљањима. Сучељавајући у свакој тематској целини ставове по два аутора, изгледа да су уредници успели у намери да читаоца најпре упуте у сваки аспект теме о којој чита, потом га просто изазивајући да сам вага разлоге које аутори износе у прилог својим тврдњама и против њих, да би га најзад подстакли на креативно размишљање остављајући му довољно простора за извођење сопствених закључака.

Екстратериторијална примена уговора о људским правима као једно релативно ново питање које све више добија на актуелности, покренуло је тек недавно жустру расправу у доктринарним круговима. Управо из тог разлога не постоји богата референтна литература коју би особа заинтересована за ово питање имала прилику да консултује. У том смислу, зборник радова *Експирајтериторијална примена уговора о људским правима* уредника Фонс Куманс и Мено Т. Каминга представља изузетан допринос савременим тенденцијама права људских права и незаобилазан и надасве непресушан извор драгоцених идеја које, ако је судити по еволуирајућој пракси надлежних органа за заштиту људских права, нису још добиле свој коначни облик.

Бојана Јакшић

Миодраг Јовановић

Колективна права у мултикултурним заједницама,
(„Службени гласник“, Београд, 2004)

У једном чланку у којем анализира неке од мера такозване афирмативне акције, Роналд Дворкин вели да у одређеним околностима држава може да одступи од либералног начела „једнака права за једнаке грађане“ и да неке појединце стави у неповољнији а неке друге у повољнији положај уколико то побољшава стање заједнице као целине. А заједници као целини може бити боље на два начина: када су у њој унапређени или интереси или вредности. Дворкин не помиње да, осим од уважавања интереса и вредности, добробит мултикултурног друштва зависи и од очувања идентитета етнокултурних заједница. Међутим, Клаус Офе уверљиво доказује да се у оваквим друштвима конфликти засновани на идентитету

теже разрешавају од интересних или идеолошких конфликта. И не само то. Како нам у књизи *Колективна права у мултикултурним заједницама* сугерише њен аутор др Миодраг Јовановић, конфликти у домену међуетничких односа имају специфичну природу. Зато што нису идеолошки, не могу ни бити пацификовани посредством гарантовања класичних политичких права индивидуа. Зато што нису социјално-економски, не могу се разрешити помоћу социјалне политике и социјалних права. Речју, сукобе засноване на идентитету није могуће разрешавати класичним правним и политичким механизмима либералне демократије. Тамо где једна мањина свој мањински статус стиче на основу различитог културно-историјског идентитета и где због тога тај статус не може бити никада измењен, она не може проблеме и конфликте које има са већином решавати само посредством заштите индивидуалних права.

Јовановић у својој књизи тематизује управо ову једначину модерног либерализма анализирајући низ концепата који су у вези са њеним решавањем. У тој анализи он следи логичан редослед. Прво је питање који су то колективитети чији идентитет треба очувати и који су својим припадницима необично важни; затим, зашто су такви колективитети у моралном смислу важнији од других и зашто они поседују аутентичан морални субјективитет; како из њиховог моралног субјективитета конкретизовати њихов правни субјективитет, тј. како их учинити титуларима одређених колективних права; и најзад, како се мултикултурно друштво претвара у заједницу, тј. како у мултикултурном друштву помирити различитост са потребном кохезијом заједнице.

Прво битно питање којим се Јовановић бави јесте питање одређења мултикултурног друштва. Оно се заправо своди на одређење или самоодређење релевантних колективитета који једно друштво чине мултикултурним. Само одређене групе, групе са јасно израженим идентитетом, могу да се појаве као чиниоци мултикултурне заједнице, а напосе и као морални и правни субјекти. Према једном од уврежених мишљења које се у књизи наводи, реч је о „групама са идентитетом код којих припадништво није изабрано већ природно или друштвено дато, и чији чланови не могу избећи чланству“. Аутор, међутим, не застаје на оваквом одређењу релевантог колективитета, већ је прецизнији. Он сматра да су релевантне групе оне које већ уживају заштиту међународног јавног права, дакле, да је реч о националним, етничким или религијским групама. Наиме, ове групе дуго су већ заштитни објект појединих међународних конвенција и као такве очевидно представљају једно морално добро.

А управо је тај аутентичан морални субјективитет основа за претензију колективитета на колективна права. Писац се овде

определио за морални став који је канадски теоретичар Мајкл Хартни назвао „вредносним колективизмом“. Према овом становишту, културна различитост и културни идентитет су интринсичне, а не инструменталне вредности. Са тог аспекта, морални субјективитет одређених колективитета је неспоран јер је несводљив на њихове индивидуалне припаднике. Дакле, постојање колективитета је једно морално добро, морална права колективитета су изворна, и све то није могуће у крајњој линији свести на моралну вредност и морална права припадника колективитета. Тек на основи овако постулираног моралног субјективитета, конструише се правни субјективитет колективитета. Међутим, редослед ствари је јасан. Колективитет је пре свега једна социјална реалност. Он није правна творевина. Као такав он се јасно разликује од правног лица. Стварност колективитета је *de facto*, а не *de iure* као у случају правног лица. Јовановић зато с правом сматра да колективитете треба сврстати у посебну групу правних субјеката, управо стога што они нису конструкција права – попут корпорације – већ су особена социјална реалност. Дакле, код колективних права потенцијални титулар постоји као такав, на основу „објективних критеријума“, а законодавац га може правно признати и учинити субјектом права.

Каква то права законодавац може приписати колективитету као субјекту права? То је заправо питање одређења појма колективних права. Аутор је у овој ствари изричит и прецизан: колективна права се не дефинишу на основу начина њиховог вршења. Стога, колективна права не представљају права чије је вршење нужно колективно, јер постоје колективна права која могу бити вршена индивидуално од стране припадника релевантног колективитета. Такво је, рецимо, право мањинске заједнице да се на њеном језику води судски и управни поступак, а које се упражњава индивидуално од стране припадника мањинске заједнице. Постоје наравно и супротни примери, примери индивидуалних права, попут права на окупљање, на удруживање, на штрајк, која се врше колективно. За природу колективних права није, дакле, од одлучујућег значаја начин на који ће она бити вршена. Њихова суштина је у томе да је титулар колективитет као целина. А тај колективитет јесте више од простог збира његових индивидуалних припадника. И управо је његова, већ помињана претправна или ванправна, социјална егзистенција, а не чињеница да је он правна конструкција, основа на којој се темељи идеја о постојању колективних права.

Најзад, Јовановић тако доспева и до средишњег места теме о колективним правима, тј. до њиховог односа према индивидуалним правима. У овом односу често постоји тензија и чињеница је да примена колективних права која гарантују опстанак и заштиту одређене етнокултурне групе понекад доводи до кршења универ-

залних индивидуалних права припадника те групе. Иако са либералног становишта неоправдано, овакво стање ствари се, сматра Јовановић, може утемељити на већ помињаном моралном ставу „вредносног колективизма“. Наиме, када је у питању одржање једне заједнице – која, да подсетим, према том ставу представља једно морално добро по себи – онда је могуће да колективна права практично суспендују одређена индивидуална права и слободе. Уосталом, аутор наводи низ примера из праксе узорних либералних демократија који сведоче да се колективним правима етнокултурних заједница каткада даје предност у односу на индивидуална права њених припадника.

Након опсежних теоријских разматрања, писац се упустио и у анализу ситуације у нашој земљи у погледу заштите колективних права националних мањина. У ту сврху нарочито је анализирао одредбе садржане у недавно усвојеном Закону о заштити права и слобода националних мањина, а посебно законски појам националне мањине, индивидуална права припадника националних мањина, као и колективна права мањина и, најзад, начин представљања националних мањина. Циљ свих мера из арсенала теорије мултикултурализма, па и ових законских решења, јесте да Србија прерасте из мултикултурног друштва у мултикултурну заједницу. Да би Србија постала таква ваљано уређена политичка заједница, сви који у њој живе треба да је доживе, како Тибор Варади каже, као своју средину којој би били лојални. Овај циљ не може бити остварен без ваљане институционализације и правног уређења колективних права мањина. Ипак, да би Србија остварила тај циљ, неопходно је да прокламована политика признања колективних права утврђених Законом не остане „мртво слово на папиру“. Зато Јовановић наглашава да је потребно обезбедити материјалне, техничке и људске ресурсе да би мањинска права била оживотворена у пракси. Али, што ми се чини још значајнијим, неопходно је стварати друштвену климу која ће фаворизовати остваривање тих права, у којој ће већина са разумевањем прихватати и подржавати легитимна колективна права мањина. Текући морални ставови шире популације и брзина са којом она прихвата налоге мултикултурализма без сумње да постављају границе спроводљивости практичних мера из домена колективних права.

Конечно, ваља се осврнути на неке опште карактеристике ове врло добре књиге. Пре свега, њен значајан квалитет је актуелност. Актуелна је најпре тема којом се она бави, и то подједнако у теорији и у пракси. Такође, Јовановић се веома потрудио да једну такву тему проучи не само на основу радова оних писаца који су већ класици, него и на основу најновијих доприноса млађих али већ афирмисаних аутора. Управо захваљујући напору аутора да у погледу теме и литературе одржи корак са временом и светом, упркос околностима које су га окруживале, књига делује веома савремено.

Осим тога, Јовановић зналачки укршта и супротставља различите ставове старијих и млађих писаца, често износећи сопствене закључке о логичкој ваљаности, али и о нормативном квалитету тих ставова. У његовом приступу нема пристрасности нити навијачког опредељивања за ово или оно мишљење. С обзиром на његове године, чак импонује ауторова хладна научна одмереност и критичка дистанца наспрам доминантних теоријских парадигми. Управо због свега тога, због актуелности проблема којима се бави, због умешности писца да нас упуту у све нијансе тих значајних теоријских и практичних проблема, ова књига представља драгоцен допринос нашој правној и политичкој науци. Штавише, оваквог дела се сигурно не би постиделе ни веће ни значајније правне културе него што је наша.

На крају треба додати и ово: књига доцента Миодрага Јовановића *Колективна права у мултикултурним заједницама* без сумње је вишеструко вредна. Вредна је за оне који се баве политичком и правном теоријом, јер их сигурном руком води кроз лавиринт значајних теоријских контроверзи. Вредна је и за наше политичке и правне практичаре којима је насушно потребна једна свеобухватна слика сложеног проблема који морају да решавају: како фрагилну политичку заједницу која је разједана дугогодишњим конфликтима превести у добро уређену и стабилну мултикултурну заједницу. Заправо, слободно се може рећи да без таквог свеобухватног погледа на овај проблем, сам проблем не може бити срећно решен. Коначно, књига ће бити занимљиво и вредно штиво свим оним образованим лаицима који желе да се на поуздан и инструктиван начин упознају са значењем најважнијих концепата политичке и правне теорије као што су концепти либерализма, мултикултурног друштва, нације, етничке групе, индивидуалних и колективних права, права на самоопредељење итд. Једном речју, пред читаоцима је књига која заслужује сваку могућу пажњу научне и шире јавности, књига аутора за којег поуздано могу рећи да ћемо његова наредна дела очекивати са нестрпљењем и дочекивати добродошлицом.

Горан Дајовић

Џон Барнет

Рана грчка филозофија

(„Завод за уџбенике и наставна средства“, Београд, 2004, стр. 440)

Џон Барнет (John Burnet 1862–1928) био је професор грчког језика и теоретичар образовања. Предавао је старогрчки на универзитету Saint Andrews у Шкотској (1892–1928), а држао је курс о